

Neil Faulkner

Arkeolog ve tarihçi Neil Faulkner yazarlık, okutmanlık, ören yeri kazı sorumluluğu, kimi zaman da televizyon yayıncılığı yapmaktadır. Eğitimini King's College (Cambridge) ile Arkeoloji Enstitüsü'nde (UCL) tamamlayan Faulkner halen Bristol Üniversitesi'nde araştırma görevlisi, *Military History* dergisi editörü ve NADFAS okutmanı olarak çalışmaktadır. Sedgford Tarih ve Arkeoloji Araştırması Projesi (Norfolk), Büyük Arap Ayaklanması Projesi (Ürdün) ve Büyük Savaş Arkeoloji Grubu'nda (Birinci Dünya Savaşı arkeolojisi üzerine uzmanlaşan saha çalışmaları birimi) ortak editörlük görevi yürütmektedir.

Başlıca eserleri:

Roma Britanyası'nın Gerileyişi ve Yıkılışı; Kıyamet: Roma Aleyhtarı Büyük Yahudi Ayaklanması; Gizli Hazine: Britanya'nın Geçmişini Gün Işığına Çıkarma; Roma: Kartallar İmparatorluğu; Ziyaretçiler için Eski Çağ Olimpiyat Oyunları Kılavuzu; Marksist Dünya Tarihi: Neandertallerden Neoliberalere.

Eserin Orijinal Adı:
A Radical History of the World
From Neanderthals to Neoliberals
(Pluto Press, Londra, 2013)

MARKSİST DÜNYA TARİHİ

Neandertallerden Neoliberalallere

Neil Faulkner

İngilizceden Çevirenler:

Tuncel Öncel - Şükrü Alpagut

Yordam Kitap: 215 • **Marksist Dünya Tarihi** • Neil Faulkner

ISBN-978-605-4836-66-6 • *Çeviri:* Tuncel Öncel - Şükrü Alpagut • *Kitap Editörü:* Dilan Keyvan

Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni:* Gönül Göner

Birinci Basım: Haziran 2014 • *İkinci Basım:* Aralık 2014 • *Üçüncü Basım:* Aralık 2016

Dördüncü Basım: Kasım 2021

© Neil Faulkner, 2012; © Yordam Kitap, 2012

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 44790)

Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Cağaloğlu - İstanbul

Tel: 0212 528 19 10 • **W:** www.yordamkitap.com • **E:** info@yordamkitap.com

www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap

www.instagram.com/yordamkitap

Baskı: **Pasifik Ofset** (Sertifika No: 44451)

Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1

Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2

34310 Haramidere / İstanbul

Tel: 0212 412 17 77

MARKSİST DÜNYA TARİHİ
Neandertallerden Neoliberallere

İÇİNDEKİLER

TÜRKÇE BASIMA ÖNSÖZ	9
GİRİŞ	
TARİH NEDEN ÖNEMLİDİR?	13
1 AVCILAR VE ÇİFTÇİLER	17
2 İLK SINIFLI TOPLUMLAR	37
3 ANTİKÇAĞ İMPARATORLUKLARI	53
4 ANTİK ÇAĞLARIN SONU	74
5 ORTAÇAĞ DÜNYASI	91
6 AVRUPA FEODALİZMİ	113
7 İLK BURJUVA DEVRİMLERİ DALGASI	133
8 MUTLAKÇI AVRUPA VE KAPİTALİST KÜRESELLEŞME	167
9 İKİNCİ BURJUVA DEVRİMLERİ DALGASI	187
10 SANAYİ KAPİTALİZMİNİN YÜKSELİŞİ	212
11 KAN VE DEMİR ÇAĞI	232
12 EMPERYALİZM VE SAVAŞ	254
13 DEVRİMCİ DALGA	285
14 BÜYÜK BUNALIM VE FAŞİZMİN YÜKSELİŞİ	318
15 DÜNYA SAVAŞI VE SOĞUK SAVAŞ	343
16 DÜNYA ALEVLER İÇİNDE	375
17 YENİ DÜNYA DÜZENSİZLİĞİ	408
18 KAPİTALİZMİN EN BÜYÜK KRİZİ Mİ?	437
SONUÇ	
GELECEĞİ OLUŞTURMAK	464
KAYNAKLAR HAKKINDA	473
KAYNAKÇA NOTLARI	474
SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA	481
ZAMAN TABLOSU	491

TÜRKÇE BASIMA ÖNSÖZ

Taksim Meydanı, küresel direnişin simgelerinden biri olarak Atina'nın Syntagma, Kahire'nin Tahrir ve Madrid'in Puerta del Sol meydanlarıyla birlikte anılıyor artık. Taksim'de çevik kuvvet polisiyle çatışan on binler, Türkiye'nin dört bir yanında sokak gösterilerinde yüz binlerin yürüdüğüne, yol kenarlarıyla balkonlardan onları milyonların alkışlarıyla desteklediğine tanıklık eden bir kitle hareketinin militan öncüleriydiler.

Meydan uğruna verilen kavga, göstericilerin bir süreliğine geri çekilip binalarda ve meydanın hemen dışındaki barikatların gerisinde sığınacak yer aramaları sonucunda meydanı çevreleyen sokaklara taşıtı. Ama bıkip usanmadan tekrar tekrar meydana akın ederek, bu önemli kamusal mekânın kontrolü mücadelesini canlı tuttular.

Yeni kitle hareketi demokrasisi, değişime kapalı neoliberal rejimin kibrine ve çürümüşlüğüne meydan okuyordu. Rejim, bu meydan okumaya bildiği tek yöntemle yanıt verdi: Coplarla, TOMA'larla, gaz ve ses bombalarıyla.

Ülkeler arasında bazı ufak tefek farklılıklar olsa da tabandan yükselen kitle mücadelesinin yeni kalıbı dünya çapında açıkça görülebiliyor: Esasen genç sokak göstericilerinin oluşturduğu radikal öncüler, büyük sermaye ile otoriter devletin şehirlerimizi kontrol altına almasına karşı çıkıyorlar. Parlamenter demokrasinin içinin boşaltılması ve sendikalarla diğer halk örgütlerinin zayıflatılması, toplumsal düzenin basınçölçerlerini ve emniyet supaplarını çalışmaz hale getirmiştir. Bunun yerine toplumun tabanında öfke birikiyor, "sistem"den kopma derinleşiyor ve ardından bu öfkenin patlaması çok şiddetli oluyor.

Heterojen, güvencesiz, değişken işçi sınıfıyla modern şehir, başlıca mücadele arenası haline gelmiştir. Sosyal medya, gevşek ağların oluşturulmasını ve birbirinden kopuk haldeki bireylerin hızla harekete geçmesini kolaylaştırmıştır. Bunlar bir araya geldiği zaman, karşı kültürün birbirine hiç benzemeyen radikalleri bir kitle hareketi olduklarını keşfediyorlar.

Polisin Gezi Park'ına kurulan çadırlara acımasızca saldırmasının, Türkiye çapında böylesine güçlü bir öfke patlamasına ve direnişe yol açacağını kimse tahmin edemezdi. Uzun süredir geniş kitleler polis iktidarına karşı çıkmıyordu. Polisin göstericilere karşı şiddete başvurması çoktandır sıradanlaşmıştı. Üst üste üç seçimden zaferle çıkarak on yılı aşkın bir süredir iktidarda kalmayı başaran başbakan Recep Tayyip Erdoğan rakipsiz gözüküyordu. Hızla büyüyen, "açgözlülük iyidir" özdeyişinin simgesi neoliberal İstanbul'da sokaklarda demokrasinin yokluğu bir norm olmuştu.

Ama Erdoğan'ın kültürel muhafazakârlık ve şirketler iktidarı karışımı, göz alıcı ışıltısının altında zehirleyici sonuçlar doğurmuştu.

Erdoğan iki dünya arasında dengede duruyor. Bunlardan biri, yoksullaştırılmış köylülerin yaşamlarını edilgin bir muhafazakârlık içinde sürdürdüğü, Anadolu'nun ücra yerlerindeki geri kalmış köylerin ve belki de, kırsal kesimin yoksulluğundan kaçanların, şehir kapitalizminin sınırlarında varoluş mücadelesi verdiği hareketli gecekondu mahallelerinin dünyası.

Sefaletle dair istatistikler iç karartıcıdır. Türkiye, OECD'nin 34 üyesi arasında (Meksika'dan sonra) toplumsal eşitsizliğin en fazla olduğu ikinci ülkedir. Her altı kişiden biri yoksulluk sınırının altında yaşıyor ve bu oran, tarım kesiminde çalışanlar arasında %40'a çıkıyor. Ayrımcılık yüzünden kadınların ancak üçte birinden azı (OECD ortalamasının yarısı) bir işte çalışabiliyor, yaklaşık 300–350 bin çocuk işçi olduğu tahmin ediliyor.

Erdoğan'ın diğer dünyası, Türkiye burjuvazisinin, Boğaz kıyısındaki milyonlarca dolarlık konakların ve yatların dünyası; birkaç katlı yeraltı otoparkıyla, bin dolarlık kadın çantalarından 10 bin dolarlık saatlere ve 100 bin dolarlık spor arabalara kadar her şeyin satıldığı 300 seçkin mağazasıyla tasarım kapitalizminin cam ve çelikten modern tapınağı İstinye Park'ın dünyası.

Erdoğan'ın AKP rejimi, İslam bayrağını sallayarak ve kürtaj, zina, içki ile ilgili yasaklar gibi simgesel muhafazakâr politikaları destekleyerek, Türkiye toplumunun en geri kesimleri arasında kendisine bir seçmen tabanı oluşturmuş durumda. Ancak bu, dünyanın geri kalanında siyaset seçkinlerinin desteklediği neoliberal programdan özünde farksız katı bir programı sarıp sarmalayan yeşil renkli bir ambalaj kâğıdıdır.

Erdoğan, ekonomiyi kuralsızlaştırarak, yabancı sermayeyi davet ederek ve art arda IMF kredileri alınmasını sağlayarak, görevde kaldığı dönemde Türkiye ekonomisinin büyüme hızını korumuştur. Sıradan halk, bu refahın ancak çok küçük bir kısmından faydalanabilmiştir. Sendikaların darbe döneminin yasalarıyla boyunduruk altına alınması, çalışma hayatında kadınların rutin olarak ayrımcılığa maruz kalması, süreklilik arz eden yüksek işsizliğin genç nüfusun hayatını karartması ve şehirlerde konut

fiyatlarının hızla yükselmesi yüzünden yıllar içinde büyük bir hoşnutsuzluk birikmiştir.

Sokaktaki radikaller, 76 milyonluk Türkiye'nin oldukça küçük bir azınlığıdır. Buna rağmen, milyonlarca emekçi arasında direnmenin mümkün olduğu duygusunu yeniden canlandırarak ve Erdoğan'ın tüm saldırgan söylemine karşın rejimi savunma konumuna gerileterek, Türkiye toplumu üzerinde muazzam bir etki yapmışlardır. Türkiye, Taksim öncesinin rutinine geri dönmeyecektir. Artık yeni bir protesto çağı başlamıştır.

Her popüler kitle hareketi, ileriye gitmek istiyorsa üç temel görevle yüze gelmelidir. Bunlar üç kelimeyle özetlenebilir: birlik, demokrasi ve berraklık. Birlik, mümkün olan en geniş toplumsal güçlerin mücadele içine çekilmesiyle elde edilir. Demokrasi, kitlelerin iradesini doğrudan ifade etmesini sağlayabilecek örgütlenme biçimlerinin yaratılmasını gerektirir. Hareketi yönlendirmek, desteğini azami düzeye çıkarmak ve onu radikal değişime doğru ileri taşımak için hem amaç hem de gidilecek yön konusunda berraklık gereklidir.

Solcu bir iktisatçı ve gazeteci olan Paul Mason, Taksim Meydanı hareketi ile 1871 Paris Komünü'nü karşılaştırıyordu. Komün 50 gün içinde mağlup olmuştu. Sebep tutku eksikliği değildi. Kadınlara siyasi haklar tanımamış ve devrimi şehrin dışına yaymak için ciddi bir girişimde bulunmamıştı. Versay hükümeti, köylü askerlerden oluşan bir orduyla devrimci Paris'i ezmeyi başarmıştı.

Popüler bir kitle hareketinin bekleyerek kazanması olanaksızdır. Büyümeli, tabanını genişletmeli ve yeni kuvvetleri mücadeleye çekmelidir. Bunu yapması için de şehirdeki demokrasi mücadelesini, işçi, köylü ve yoksul halk kitlesinin toplumsal reform mücadelesiyle birleştirmelidir.

1917 Rusya'sının Bolşevik Parti deneyimi, tarihin en iyi örneği olmaya devam ediyor. "Barış, Ekmek ve Toprak" sloganı, devrimci hareketin amaçlarını berraklaştırarak, olası en geniş kitlenin devrimci öncününün önderliğinde birleşmesini sağlamıştı. "Tüm İktidar Sovyetlere", büyük bir doğrudan demokrasi ağı olan işçi, asker ve köylü konseylerini, eski devlet aygıtına alternatif konuma getirmişti. Ekim Devrimi, bu iki sloganın pratiğe geçirilmesi idi.

Britanya'dan olayların seyrini izlerken Taksim Meydanı ilham verici gözüküyordu. Uykusundan silkinen halk kitleleri işte yeniden tarih sahnesine dönüyordu. İşte "çoğunluk" bir kez daha "azınlık" karşısında ayağa kalkıyordu. Eski katılıklar yine çözülüp akışkan ve hareketli hale geliyordu; katı olan her şey buharlaşıyordu. Burada tarih yapılıyordu.

Taksim Ayaklanması başlamadan önce *Marksist Dünya Tarihi*'nin Türkçeye çevrilmesine karar vermiştik. Sanırım zamanlaması manidar

oldu. Bu kitabın, Türkiye’de giderek daha fazla sayıda insanın harekete geçmesine ufak da olsa bir katkısı olacağını umut ediyorum. Çünkü amacı budur. Amacım tarihin önceden belirlenmiş sonuçları olmayan, açık uçlu bir süreç olduğunu; yaptıklarımızla onu tekrar tekrar şekillendirdiğimizi; keza olumsal bir süreç olduğunu, öyle ki bir karabasan gibi üstümüze çöken neoliberal düzenin büyük krizinin, bundan önceki kapitalist krizler gibi faşizmle ve savaşla sonlanmasının gerekmeyp aksine toplumsal dönüşümle sonuçlanabileceğini göstermekti.

Kısacası, tarihten çıkarılacak en önemli ders, yaptıklarımızın önemli olduğudur. Eğer önümüzdeki yıllarda ve on yıllarda aramızdan yeterli sayıda insan beraber hareket ederse, finans kapitalin iktidarına son vermek, yoksullukla şiddeti dünya üzerinden silmek, polis iktidarının yerine demokrasiyi geçirmek ve gezegenimizi çevresel bir felaketten kurtarmak için ihtiyacımız olan devrimi gerçekleştirebiliriz. Eğer istersek geleceğimizi şekillendirmek bizim elimizdedir.

Neil Faulkner

Ağustos 2013

GİRİŞ

TARİH NEDEN ÖNEMLİDİR?

Tarih çekişmelidir. Geçmiş kavrama şeklimiz bugün nasıl hareket edeceğimizi etkiler. Kısmen bu nedendir ki tarih aslında siyasi ve tartışmalı bir alandır. Bugüne (bugünün krizlerine, savaşlarına ve devrimlerine) dair tüm bilgimiz ister istemez tarihseldir. Onlarca yılın birikmiş bilgisine başvurmadan bir bilgisayar imal etmemiz nasıl mümkün değilse, geçmişe başvurmadan dünyamızı anlamamız da söz konusu olamaz.

Ama seçkinler (ve hem geçmişte hem de günümüzde seçkinlerin dünya görüşünü yansıtan tutucu tarihçiler) arındırılmış bir tarih görüşünü destekleme eğilimindedir. Sürekliliği ve geleneği, itaati ve uyumu, milliyetçiliği ve imparatorluğu vurgularlar. Sömürüyü, yönetici sınıfın uyguladığı şiddeti ve ezilenlerin mücadelelerini ise kasten önemsiz gösterirler. Böyle yapmakla, yani yanlı bir tarih görüşünü benimsemekle, çoğu kez tarihin itici güçlerini gözden kaçırlar.

Yönetenlerin benimsediği tarih anlayışı, geçtiğimiz 40 yılda daha da egemen olmuştur. Geçmişteki Roma ve Britanya gibi imparatorluklar günümüz dünyasında Batılı askerî müdahalenin destekçileri tarafından uygarlık modelleri olarak yüceltiyor. Ortaçağ Avrupa'sı, milyoner bankerlerin tarafı oldukları "neoklasik" iktisadın örneği olarak yeniden yorumlanıyor. Toplumsal çatışmayı tarihten silmeye hevesli "revizyonistler", büyük devrimleri yeniden yorumlayarak, salt birer darbeye ya da hizip savaşına indiriyor. Büyük tarih anlatıları inşa etme (yani bugünü *anlayabilip*, geleceği *değiştirmek* üzere harekete geçebilmemiz için geçmişi *açıklama*) girişimleri, tarihin hiçbir yapıya, kalıba veya anlama sahip olmadığını dile getiren, revaçtaki postmodernist teorisyenlerce hor görülüyor.

Bazen bu teoriler, "yeni araştırma" görüntüsüyle sunulur. Tarihçiler, yeni veriler derlemek için her zaman arşivleri araştırır. Bu çaba, bazı yorumlarımızı değiştirebilir. Ne var ki, yeni verilerin eski bir paradigmayı tümenden altüst etmesi enderdir. Akademik kariyer yapmaya ya da bir siyasal

teori ortaya atmaya çalışan uzmanlar, bazen yeni verilerden olmayacak şeyler beklerler. Revizyonist tarihçiler daha bilgili olabilirler ama yine de bir şey anlamazlar.

Postmodern bir çerçeveye oturtulan modern araştırmaların çoğu, bizi salt birbirinden kopuk bilgi parçalarıyla yüz yüze getirir. Tarih, örüntüsüz ya da yörüngesiz bırakılır. Kültürsüz kapitalist Henry Ford'un bir keresinde dediği gibi, sırf "birbiri ardına gelen kahrolası bir şey" olup çıkar.

Öte yandan, tarihinin temel işi, tikelin ortasında geneli, ayrımının ortasında örüntüyü, olaylar kargaşasının ortasında gidiş doğrultusunu, yinelenme döngülerinin ortasında tarihin gelişim yönlerini sezmektir. Çünkü, büyük Alman düşünür Georg Hegel'in bize öğrettiği gibi, gerçek bütündür.

Bu kitap, işte bu gelenek içinde yer alır. İnsanların salt olayların gelgitinde bata çıka süreklendiklerini ima eden otomotiv devi Henry Ford'un görüşünü reddeder. Tarihi, insan toplumunun içinden geçerek gelişmek zorunda olduğu önceden belirlenmiş ardışık "aşamalar" sayan ("ilerleme" ya da "gelişme" olarak görülen) bu görüşü, rastlantıya bakın ki, Sovyet diktatörü Josef Stalin de benimser.

Bu inceleme, taban tabana zır görüştedir; bilinçli, ortaklaşa insan eylemiyle tarihin sürekli ve yeniden yaratıldığını savunur. Sıradan halkın (serflerin ve kölelerin, el tezgâhıyla çalışan dokumacıların ve maden işçilerinin, baskıya karşı dövüşen kadınların, ırkçılığa karşı dövüşen siyahların, emperyalizme karşı dövüşen sömürge haklarının) mücadelelerinin, ara sıra birleşip bütünleşerek kitlesel devrimci ayaklanmalara dönüştüğünü, tarihsel süreci devindirdiğini savunur.

Dolayısıyla bu, failliği, olumsuzluğu ve alternatiflerin varlığını vurgulayan bir tarihe yaklaşımdır; savaşın ve imparatorluğun kaçınılmaz olduğu, piyasaya alternatif olmadığı, açgözlülük, zorbalık ve şiddetin evrensel olduğu görüşünü reddeden bir yaklaşım. Devrimci düşünür ve eylemci Karl Marx, 1852'de yayımlanan siyasi bir kitapçıkta şöyle der: "İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yapar ama kendi iradeleriyle ve kendi seçtikleri koşullar içinde değil". Başka bir deyişle, tarihin seyri önceden belirlenmiş değildir; insanların ne yaptıklarına bağlı olarak farklı doğrultulara yönelebilir.

Bu kitap, solcu bir internet sitesinde 2010–2012 arasında çevrimiçi yayımlanan bir makaleler dizisi olarak hayat buldu. Metin, altı yıl sonra, çok daha genişletilmiş biçimiyle bu kitapta yayımlanıyor. Bunu yapmamın üç nedeni var. Birincisi, önemli atlamaların olduğunu fark etmiştim ve bu boşlukları doldurmak istedim. İkincisi, çok sayıda yapıcı eleştirel yorum almıştım ve bunun gereğini yerine getirerek uygun değişiklikleri yapmak istedim. Üçüncüsü, son altı yılda küresel siyasette önemli değişiklikler mey-

dana geldiği için, dünya bunalımını irdeleyen genişletilmiş ve güncellenmiş bir son bölüm eklemek gerekli görüldü.

Marksist Dünya Tarihi, farklı şekillerde okunabilir. Tek bir inceleme olarak baştan sona okunabilir ya da kısa analitik denemelerin bir derlemesi gibi ele alınarak, özgül olaylar hakkında bilgi ve fikir edinmek için gözden geçirilebilir (hem bölümlere hem de kesimlere ayrılmış olan internet dizisinin yapısını koruyor olması, bu yaklaşımı kolaylaştırır). Kısmen bu durumu göz önüne alarak, okurlara kolaylık sağlayabileceği kanısına vardığım yerlerde, materyalleri ara sıra yinedim. Önceki dönemlere atıf yaparken, okurların olayları coğrafi olarak konumlandırmalarını kolaylaştıracağına inanarak, bazen modern yer adlarını (Irak ve Pakistan gibi) kullandım. Aynı nedenle, kitabın arkasındaki zaman tablosu, okurların olayların kronolojik ilintilerini saptamalarını kolaylaştırmak için verilmiştir. Metnin çeşitli yerlerine birkaç teorik “ara söz” koydum; böylece, deyim yerindeyse, tarihsel sürecin bütünü hakkında birtakım genel fikirler ortaya koymak için çerçevenin dışına taştım; bunlar açık seçik belirtilmiştir.

Bu, özeti de özeti bir çalışma (tek ciltlik dünya tarihi: nihai büyük anlatı) olduğu için, göndermeler ve notlar gibi geleneksel akademik araçlardan vazgeçtim. Bunun yerine, okuyucuların kaynaklarını kontrol edebilmeleri ve daha fazla okuma konusunda rehberlik bulabilmeleri için, arkaya kaynakların genişletilmiş bir tartışması ve açıklamalı bir bibliyografya ekledim.

Belirli yerleri ve dönemleri ihmal ettiğim, kitabın Avrupa merkezliliğin hatta İngiliz merkezliliğin etkisinden sıyrılmadığı eleştirisiyle sıklıkla karşılaştım. Bu eleştiri haklıdır. Bu eksikliği gidermek için elimden geleni yaptım. Örneğin, İspanya ve Latin Amerika tarihiyle ilgili yepyeni bölümler ekledim. Ama bunun gerçekten bir “küresel tarih” olduğunu öne süremem. Nedeni basit ve açık: İngiltere’de doğup büyümüş, çeşitli konularda aynı ölçüde uzman olmayan bir arkeolog ve tarihçiyim. Çok kapsamlı bir konuyu ele alan herkes gibi benim de aldığım eğitimin, deneyimlerimin ve okuduğum şeylerin yol açtığı kısıtlamalardan tam anlamıyla kurtulmam asla mümkün olmayacak; bu nedenle, İngiliz ya da Avrupalı olmayan okurlarımın beni anlayışla karşılayarak hoşgörülerini esirgemeyeceklerini umuyorum.

Korkarım ki ele aldığım konuda bile birtakım hatalar yapmış, yanlış anlamalara neden olmuş –çeşitli alanlardan uzmanları beni acımasızca eleştirmeye davet etmiş– olabilirim. Bu da yine böylesine kapsamlı bir konuya bulaşan birisinin kaçınılmaz kaderidir. Kendimi savunmak için söyleyebileceğim tek bir şey var. Hataların düzeltilmesi ve yanlış anlamaların giderilmesi, ana argümanları geçersiz kılıyor mu? Eğer öyleyse, proje başarısız

olur. Öyle değilse, yani Marksist yaklaşım, yanlış yorumlanmış ayrıntılara bakmaksızın insanlık tarihinin başlıca olaylarını ve gelişmelerini inandırıcı bir şekilde açıklayabiliyorsa, proje başarılı olur.

Ama bundan biraz daha fazlasını yapacağını umut ediyorum: İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaptığına, öyle ki her birimiz yaptıklarımızla geleceği belirlediğimize göre, bazılarımızı harekete geçmek gerektiğine ikna edecektir.

Ben, bir eleştirmenin olmam gerektiğini söylediği gibi, “yansız bir tarihçi” değilim. Çünkü ben, “bugüne kadar yaşamış tüm toplumların tarihi, sınıf mücadelelerinin tarihidir,” diyen Marx’ın görüşünü paylaşıyorum, ayrıca onun, “Şimdiye kadar filozoflar dünyayı yorumlamakla ilgilendiler; oysa aslolan onu değiştirmektir” görüşünü de paylaşıyorum.

TEŞEKKÜR

Değerli zamanlarını ayırarak kitabın tamamını ya da bazı kısımlarını okuma zahmetine katlanan, kıymetli yorumlarıyla beni birçok değişiklik yapmaya sevk eden çok sayıda kişiye teşekkür borçluyum: William Alderson, Dominic Alexander, David Castle, Fran Exxon-Smith, Lindsey German, Elaine Graham-Leigh, Jackie Mulhallen, John Rees, Alex Snowdon, Alastair Stephens, ve Vernon Trafford. Elbette, dik başlılık edip tavsiyelerini reddettiğim zamanlar da oldu; o nedenle ortaya çıkan sonucun sorumluluğu tamamen bana ait.

Özgün kitabı değerlendirenlerden bazıları, bu yeni metinde gereğini yerine getirdiğim yapıcı eleştiriler yönelttiler. Aralarında şunlar vardı: Keith Flett, John Green, Sean Ledwith, Michael Seltzer ve Andrew Stone. Kitabı ciddiye aldıkları ve daha da geliştirme yolları önerdikleri için onlara minnettarım. Ne yazık ki çok eskimiş bilgilere sahip olduğum insan evrimine ilişkin birinci bölümü tümüyle yeniden yazan dostum ve meslektaşım Nadia Durrani’ye de özel olarak teşekkür ederim.

Neil Faulkner

Aralık 2012

AVCILAR VE ÇİFTÇİLER

ykl. MÖ 7 milyon – MÖ 5 bin

Aouanrhet'li Beyaz Kadın. Kaya Resmi, Tassili, Orta Sahra, ykl. MÖ 3 bin.
Öyle görünüyor ki bu kadın, doğurganlık tanrıçası ya da rahibesiydi. Başının üzerindeki tarlaya ve sağanak gibi dökülen tahıllara dikkat edin.
Neolitik Dönem'de (ya da Yeni Taş Devri'nde) meydana gelen Tarım Devrimi, insanın toplumsal deneyimini tümüyle dönüşüme uğrattı. Buna benzer bir etkiyi yalnızca Sanayi Devrimi yarattı.

Hikâyemize, 7 milyon yıl öncesinden MÖ 5 binlere kadar neler olup bittiğini hızlıca gözden geçirerek başlayacağız. Bu dönemde biyolojik, çevresel, kültürel ve toplumsal evrimin bir ürünü olarak bir dizi radikal dönüşüm yaşandı. Birincisi, yaklaşık 7-6 milyon yıl önce, Çad'da ya da Kenya'da, ilk potansiyel insansıların (homininlerin), yani evrim ağacımızda şempanzelerin atalarından ayrıldığı evredeki yaratıkların belirlediğini görürüz. İkincisi, yaklaşık 3,3 milyon yıl önce, Kenya'da, insansıların davranışında temel bir değişimi temsil eden alet yapımıyla ilgili ilk kanıtlara rastlarız. Bu ve sonraki erken teknolojiler (ünlü Oldowan araçları gibi) oldukça basittir. Ama sonra, yaklaşık 1,9 milyon yıl önce, Doğu ve Güney Afrika'da, bazı homininler daha büyük beyinlere, daha büyük alet yapma kapasitesine ve daha yüksek sosyal organizasyon ve çevresel uyum seviyelerine sahip yaratıklara dönüştü. Oldukça modern bir vücut şekline sahip olan bu yaratık, *Homo ergaster* ("Çalışan İnsan") olarak bilinir. Bu tür, fosil olarak Afrika'da bilinmeyen ama Asya'da yaygın olan *Homo erectus* ("Ayakları Üzerinde Durabilen İnsan") türüne çok benziyordu. Üçüncüsü, ykl. 350 bin yıl önce, kendimize ait ilk kanıtlara rastlarız: *Homo sapiens* ("Düşünen İnsan"). Dolaysız atalarımız olan bu canlıların kökeni Fas gibi görünmektedir. Ne var ki, bu erken fosiller, arkaik ve modern ayırıcı özellikleri karışık olarak sergiler ve bizim türümüz anatomik açıdan (ve belki beyin açısından) ancak yaklaşık 120 bin yıl önce tamamen modernleşmiştir. Dördüncüsü, 10 bin yıl önce, iklim değişikliği ile yiyecek kıtlıklarının etkisiyle bazı topluluklar avcılık ve toplayıcılıktan çiftçiliğe geçiş yaptılar. Beşincisi, kabaca 6 bin yıl önce, yeni toprak ıslahı ve yoğun [*entansif*] tarım teknikleri, uygun yerlerde yaşayan bazı toplulukların, çapalamaya dayalı ekimden sabana dayalı tarıma geçerek aldıkları mahsulü önemli ölçüde artırmalarına olanak tanıdı.

İnsansıların Dönüşümleri

İnsansı olduğu düşünülen ve geçmişi 7 milyon yıl öncesine giden yaratıklarla ilgili kanıtlarımız var. İnsan soyağacı incelenince en erken yaratık, Çad'da bulunan *Sahelanthropus tchadensis*'tir (7-6 milyon yıl önce) ve bu yaratığın insansı olarak konumu hayli belirsizdir; kısmen iki ayağı üzerinde yürümüş olabilir (iki ayak üzerinde yürümek, insansıların ana ayırıcı özelliklerinden biridir). Onu, Kenya'da bulunan *Orrorin tugenensis* (6,2-5,6 milyon yıl önce) izler; yine bu yaratık da en erken iki ayaklı insansı unvanını taşıyabilir.

Bu iki yaratığı (ve belki henüz bulamadığımız birçok başkaları da vardı), Etiyopya'da bulunan *Ardipithecus ramidus* (4,5-4,3 milyon yıl önce) ve Kenya'da bulunan *Kenyanthropus platyops* (3,5-3,3 milyon yıl önce) gibi diğer insansılar izledi.

Ama belki en iyi bilinen erken insansılar, yaklaşık 4,2 milyon yıl önce Doğu Afrika'da ortaya çıkan australopitesin'lerdi. Bunlardan biri olan *Australopithecus afarensis* ("Güneyli Afar insansı maymunu") Doğu Afrika'nın bazı bölgelerinde (küçük bir ailenin çamura ayak izlerini bıraktığı Laetoli dâhil) 3,7-3 milyon yıl önce dolaştı. Benzer birkaç yüz yaratığın parçalanmış kalıntılarını bulduk; bunlar hem iki ayak üzerinde hem de ağaç üzerinde (arboreal) bir yaşam tarzının kanıtlarını ortaya koyuyor. *Australopithecus afarensis*'in en bilinen örneği, 1974'te bulunan 'Lucy'nin (erkek de olabilir) yüzde 40'lık tam iskeletidir.

Boyu sadece 110 santim, ağırlığı 29 kg kadar olan Lucy, öldüğünde muhtemelen yaklaşık 20 yaşında idi. Lucy, kısa bacakları, uzun kolları ve küçük kafatasıyla daha çok günümüzün şempanzesine benziyordu. Ama önemli bir fark vardı: Ayakları üzerinde duruyordu (ağaçlara da tırmanabildiği ve zamanının bir kısmını ağaçlarda geçirdiği düşünülüyor). Leğen kemiğiyle bacaklarının şekli ve az ileride bulunan bir türdeşinin diz eklemi, bunu şüpheye yer bırakmayacak şekilde ispatlıyordu.

Lucy muhtemelen, meyve, kabuklu yemiş, tohum, yumurta ve yenebilecek diğer şeyleri toplamak üzere gezinen küçük bir toplayıcı grubunun üyesiydi. İklim değişikliği yüzünden ormanlar azalıp yerini bozkırlara bıraktığında, doğal seçim [*seleksiyon*], uzun mesafeler katederek yiyecek arayabilen türün lehine işledi. Ama Lucy'nin bipedalizminin (iki ayak üzerinde yürümesinin) devrimci sonuçları oldu. El ve kolların serbest kalması, alet yapımını ve diğer emek biçimlerini kolaylaştırdı. Bu ise doğal seçilimin, büyük beyin kapasitesi lehine olmasını teşvik etti. Güçlü bir evrimci değişim dinamiği harekete geçmişti: El ile beyin, emek ile zihin gücü, beceri ve düşünce arasında (modern insanlarda doruğa ulaşan) müthiş bir etkileşim başladı.

Lucy'nin alet yapıp yapmadığını bilmiyoruz. Lucy'den ve beraberindekilerden geriye kalanlar arasında bunu akla getirecek bir şey bulunamadı. Ama kısa zaman önce Kenya'da 3,3 milyon yıl öncesine tarihlenen çok erken ve çok kaba taş aletler keşfedilmiştir (bunlar yerel australopitesinlerin başka formlarıyla ilişkili olabilir). Ama 2,5 milyon yıl önce Lucy'nin soyundan gelenler, *Homo habilis* ("Hünerli İnsan"), artık alet yapıyordu. Kabaca yontulmuş taşlardan yapılan kesici aletler, alet yapma davranışıyla tanımlanan yeni bir tür familyasının arkeolojik damgasını simgeliyordu: *Homo* ('İnsangiller'). Aletler, kavramsal düşünmeyi, ileriye yönelik planlamayı ve el becerisini gerektirir. Kaynakları daha etkin şekilde kullanmak amacıyla zihin gücünün ve becerinin kullanımını açığa çıkarır.

Kendilerinden önceki australopitekuslar gibi insangiller de Afrika'da gelişim gösterdiler ve yaklaşık 1,5 milyon yıl boyunca esasen bu bölgede kaldılar. Bununla birlikte, günümüzden yaklaşık 1,8 milyon yıl önce,

Uzakdoğu'da (Çin'de, Cava'da, Endonezya'da) ve ayrıca, Karadeniz kıyısındaki Gürcistan'da (gerçi bazıları bu yaratığı *Homo georgicus* olarak tanımlıyor) *Homo erectus* ile ilgili kanıtlar bulmaya başlarız.

Homo erectus, MÖ 1,9 milyon yıl civarında Doğu ve Güney Afrika'da ortaya çıktığı bilinen ve dik, Afrika formu bir yaratık olan *Homo ergaster* ile çok yakından ilişkili görünüyor. *Homo ergaster*, vücut biçimi bakımından bize çok benziyordu ama beyni daha küçüktü. Onun yakın akrabası olan *Homo erectus*, Uzakdoğu'nun kimi kısımlarında binlerce yıl boyunca varlığını sürdürdü ve en son örnekler, muhtemelen 30 bin yıl öncesi gibi yakın bir zamana aitti.

Bu arada başka insangil formları Batı Asya ile Avrupa'da görülüyordu: *Homo antecessor* ve *Homo heidelbergensis* [Heidelberg insanı]. Bu ikincisi muhtemelen Avrupa'da Neandertallerin ve Afrika'da modern insanların son ortak atasıydı.

İnsangiller, 2,5 milyon yıl önce başlayan Buzul Devri'nde yaşadılar. Buzul Devri iklimi dinamikti; soğuk buzul devirleri ile görece ılıman buzul arası [*interglasiyel*] devirler arasında değişiklik gösteriyordu. Şu anda buzul arası bir dönemdeyiz ama bundan 20 bin yıl önce, Kuzey Avrupa ile Kuzey Amerika'nın büyük bölümü buzul devrini yaşıyordu: Kalınlığı 4 km'yi bulan buz tabakaları, 9 ay süren kışlar ve haftalar boyunca -20°C'nin altında seyreden sıcaklıklar vardı. İlk insangiller, soğuğa alışkın olmadıklarından sıcak dönemlerde kuzeye göç ediyor ve buzullar aşağılara indiğinde yeniden güneye dönüyorlardı. Örneğin, Britanya'ya ilk kez 800 bin yıl önce geldiler ama sonra ayrıldılar ve en az sekiz kez geri döndüler. Eski Taş Devri'nde (yaklaşık olarak 800 bin-10 bin yıl önce) muhtemelen Britanya'nın yalnızca %20'sinde yaşayanlar vardı.

Öyle gözüküyor ki, muhtemelen Britanya'daki ilk insan olan *Homo antecessor* ("Öncü İnsan") ve kısa süre sonra onu izleyen yakın akrabası *Homo heidelbergensis*, hayvan kaynaklarının bol, çeşitli olduğu deniz ve nehir kıyılarına yerleşmişti. Standart alet bir "Aşölyen" el baltası (esasen bir doğrayıcı) ya da bir "Clactonien" yassı taş parçası (bir kesici) idi. Çeşitli amaçlarla kullanılabilen bu aletler, gerektiğinde çok sayıda üretiliyordu. İngiltere Boxgrove'da yapılan kazılarda, tarihi yaklaşık 500 bin yıl öncesine uzanan 300 adet el baltası ve yontulmuş taş parçası kalıntısı bulundu. Bu aletler, o zamanlar bozkırı andıran bir kıyı ovası üzerinde yaşayan at, geyik ve gergedanları öldürmekte kullanılmıştı.

Ancak, son buzullaşma sırasında topyekûn bir geri çekilme olmadı. Neandertal (*Homo neanderthalensis*), 350 bin yıl kadar önce Avrupa ile Batı Asya'da *Homo heidelbergensis*'ten evrimleşerek ortaya çıkan, soğuğa uyum sağlamış bir insangil türüydü. Neandertal'in uyumu, hem biyolojik evrimle

hem de yeni teknolojiyle ilgili bir meseleydi. Geniş kafa, büyük burun, kalın kaşlar, alçak alın, kısa çene gelişimi ve kısa, tıknaz, güçlü yapıli bedeniyle Neandertal, ortalama sıcaklığın -10°C'ye kadar düştüğü kış aylarında hayatta kalacak yapıdaydı. Ama kültür daha önemliydi ve bu, beyin gücüyle bağlantılıydı.

İnsangillerin beyni giderek büyüyordu. Bu özelliğın seçilimi ciddi bir meseleydi. Beyin dokusu diğer dokulardan daha maliyetlidir: Beyin, vücut ağırlığımızın yalnızca %2'sini oluştururken, besinlerden sağlanan enerjinin %20'sinden fazlasını kullanır. Ayrıca oldukça risklidir. İnsanlar dik yürümeye uygundurlar; bunun, bir yandan dar bir leğen kemiğini ama öte yandan da geniş bir kafatasını gerektirmesi, doğum sırasında kadınların leğen kemiğine büyük bir yük getirir; sonuç, yavaş, acılı ve kimi zaman da tehlikeli bir doğum travması olur. Ama avantajları çok fazladır. Geniş beyin, modern insanların yaklaşık 150 kadar türdeşiyle karmaşık toplumsal ilişkiler geliştirip sürdürmesini mümkün kılar. İnsanlar yalnızca sosyal hayvanlar değildir, bu amaca uygun olarak bilhassa genişlemiş ve gelişmiş beyinleriyle aşırı derece sosyal hayvanlardır.

Sosyallik, muazzam evrimsel faydalar getirir. İnsangil avcı-toplayıcı grupları muhtemelen oldukça küçüktü – 30–40 kişi. Ama benzer büyüklükte belki de yarım düzine kadar başka grupta bağları vardı; eşlerini, kaynaklarını, emeği, bilgiyi ve fikirleri paylaşıyorlardı. Sosyallik, işbirliği ve kültür birbiriyle yakından ilgilidir; bunların gelişmesi üst düzeyde zekâ, yani biyoloji terimleriyle söylersek beyin dokusu gerektirir.

Neandertaller şüphesiz zekiydiler. Klasik Neandertallerin “Mousterien” alet takımı, özel tasarlanmış çeşitli sivri uçlar, bıçaklar ve kazıyıcılardan oluşuyordu –Güneybatı Fransa'da elde edilen arkeolojik bulgularla ilgili bir çalışmaya göre bunlar 63 farklı çeşitti. Zeki, ilişki ağlarını geliştirmiş ve iyi donanımlı Neandertaller, barınaklar inşa ederek, elbise yaparak ve donmuş ovalarda büyük ölçekli avcılık için kendi aralarında örgütlenerek, Buzul Devri'nin ağır koşullarına mükemmel uyum sağladılar. İngiltere'deki Lynford, 60 binyıllık geçmişi olan bir avlanma yeridir. Burada arkeologlar, mamutların kemik ve dişleriyle birlikte aletler de buldular.

Ama doğal organizmalar, kendi evrimsel mükemmellikleri konusunda tutucudur. Soğuşa mükemmel uyum gösteren Neandertaller, biyolojik bir çıkmaza girdiler. Bu arada, türlerin kaynaşma potası olan Afrika'da, eski *erectus* kolundan yeni bir süper-insangil türü ortaya çıktı. Yaratıcılığı, ortaklaşa örgütlenmesi ve kültürel uyum gösterme yeteneği öylesine gelişmişti ki 85 binyıl önce Afrika'dan göç ettiği zaman hızla dünyanın dört bir yanına yayılıp en ücra yerlere bile yerleşti. Bu yeni tür *Homo sapiens* –modern insan– idi ve biz dünyayı dolaşırken diğer homininlerin hâlâ var olmasına

rağmen (özellikle, Batı'da Neandertaller ve Doğu'da *Homo erectus*), hangi nedenle olursa olsun, bu diğer insangiller yeterince uyum sağlayamadılar. Onların yok oluşunda belki bizim bile parmağımız vardı. Her neyse, yedi milyon yıl kadar süren insangil evriminden sonra nihayet yalnızca biz sağ kaldık.

6-7 milyon yıl kadar önce başlayan İnsangiller Devrimi, gelişimi artık biyolojik evrimle değil, zekâ, kültür, toplumsal örgütlenme ve planlı ortaklaşa emekle belirlenecek yeni bir türle sonuçlanmıştı.

Avcılık Devrimi (ya da Üst Paleolitik Dönem)

200 binyıl önce Afrika'nın bir yerinde, günümüzde yerküre üzerindeki her insanın ortak atası olan bir kadın yaşadı. Tüm *Homo sapiens* türünün ilkel atasıydı. Onu "Afrikalı Havva" diye tanıyoruz. Bu gerçeği, fosilleşmiş kemikten elde edilen delillere dayanarak diğer bilim insanlarının ulaştığı sonuçları teyit eden ve güçlendiren DNA analizi ortaya çıkardı.

DNA, hücreler içinde bulunan ve organik yaşamın detaylı bir planını sunan kimyasal koddur. Çeşitli yaşam biçimlerinin birbiriyle ne kadar yakından ilgili olduğunu görmek için benzerlikler ve farklılıklar incelenebilir. Mutasyonlar, oldukça düzenli hızlarda olur ve birikir. Bu, genetikçilerin türler içinde ve arasındaki biyolojik çeşitliliği ölçmelerine izin verdiği gibi iki grubun birbirinden kopup karışmasının ne kadar zaman önce sonlandığını tahmin etmeye de yarar. Bu nedenle, DNA'mızdaki mutasyonlar, geçmişimizin, canlı doku içindeki "fosil" kanıtlarını meydana getirirler.

Afrikalı Havva'nın DNA tarihi, bilinen en eski *Homo sapiens* fosillerinin tarihiyle örtüşüyor. Etiyopya Omo'da 1967'de bulunan iki kafatası ile iskelet parçasının tarihi yaklaşık 195 bine uzanıyor.

Yeni türün dış görünüşü farklıydı. İlk insanların uzun, alçak kafatasları, eğimli alınları, bombeli kaş çıkıntıları ve ağır çeneleri vardı. Biz modern insanların geniş, kubbe şeklinde kafataslarımız, çok daha yassı yüzlerimiz ve küçülmüş çenelerimiz vardır. Değişikliğin başlıca sebebi beyin büyüklüğünün artmasıydı: *Homo sapiens* oldukça zekiydi. Büyük beyin bilgiyi saklamayı, yaratıcı düşüncüyü ve karmaşık şekillerde iletişim kurmayı mümkün hale getirir. Dil, tüm bunlarda kilit rol oynar. Dünya, konuşma yoluyla tasnif ve tahlil edilir, tartışılır. Afrikalı Havva çok konuşan biriydi. Bu nedendir ki, evrimci terimlerle söyleyecek olursak, uyum gösterebiliyordu ve dinamikti.

Homo sapiens'in eşsiz bir niteliği vardı: Diğer insangiller dâhil tüm hayvanlardan farklı olarak biyoloji onu sınırlı bir çevreye mahkûm edemiyordu. Üzerine düşünerek, hakkında konuşarak, birlikte çalışarak *Homo sapiens*, neredeyse her yerde yaşamaya uyum gösterebiliyordu. Dolayısıyla kültürel evrim, biyolojik evrimin önüne geçmişti; değişimin hızı da artmış-

tı. El baltası kullanan *Homo erectus*, 1,5 milyon yıl boyunca Afrika'da kalmıştı. Afrikalı Havva'nın torunları, bu süreyle karşılaştırıldığında bir göz kırpmaya süresi geçmeden göç etmeye başlamıştı. En azından bir kısmı için bu geçerliydi. Genetik kanıtlar, Asya, Avrupa, Avustralya, Kuzey-Güney Amerika'nın tamamında, Afrika'yı yaklaşık 3 bin kuşak önce (ykl. 85 bin) terk etmiş tek bir avcı-toplayıcı grubunun torunlarının yaşadığına işaret ediyor. Güney Asya ile Avustralya'ya ykl. 50 bin, Kuzey Asya ile Avrupa'ya ykl. 40 bin ve iki Amerika kıtasına ykl. 15 binyıl önce yerleşildi.

İnsanlar neden hareket ediyordu? Avcı-toplayıcıların, kaynakların tükenmesine, nüfus baskısına ve iklim değişikliğine tepki olarak yiyecek peşine düştükleri neredeyse kesindir. Uyum sağladılar –uyum sağlamaya uyum sağladılar. Uzun süre yürüyüp koşacak şekilde tasarlanmış olmaları sayesinde uzun mesafeler katedebiliyorlardı. El becerileri onları mükemmel alet üreticileri yapıyordu. Büyük beyinleri sayesinde soyut düşünebiliyor, ayrıntılı plan yapıyor, dil becerilerini kullanabiliyor ve toplumsal örgütlenme geliştirebiliyorlardı.

Küçük, birbirine sıkı sıkıya bağlı, işbirliği yapan gruplar oluşturdular. Bu gruplar arasındaki bağlar gevşekti ama akrabalık, değiş tokuş ve karşılıklı desteğe dayalı geniş ağlara sahiptiler. Onlar, arkeologların kullandığı anlamıyla “kültürlü” idiler: Yiyecek bulma, birlikte yaşama, görevleri paylaşma, alet yapma, süslenme, ölülerini gömme şekline ve daha pek çok şey grup içinde karar veriliyor, önceden belirlenmiş kurallar takip ediliyordu.

Bu bir şeyi daha ima eder: Bilinçli, ortaklaşa seçimler yapıyorlardı. Meseleleri enine boyuna konuşur, ondan sonra bir karara varırsınız. Hiç bitmeyen yiyecek arayışının zorlukları sıklıkla alternatifleri ortaya çıkarıyordu: Bazı gruplar daha muhafazakâr bir seçim yaparak oldukları yerde kalır, yaşamlarını eskisi gibi sürdürür ve işlerin yolunda gideceğini umut eder. Daha girişken olan bazılarıysa belki yeni bir bölgeye göçecek, yeni avlanma teknikleri geliştirecek ya da bilgi, kaynak ve emeklerini bir araya getirmek üzere diğer gruplarla bağlantı kuracaklardır.

Bu nedenle, *Homo sapiens*'in baskın karakteristiği, farklı ve değişken ortamların gereklerini yerine getirme konusundaki rakipsiz becerisiydi. İlk başlarda, kaynak bakımından zengin deniz kıyıları ve nehir sistemleri boyunca göç edeceklerdi. Ama öyle gözüküyor ki çok geçmeden art bölgelere [*hinterland*] de yayıldılar. Gittikleri her yere uyum sağladılar ve yerleştiler. Kuzey Kutbu bölgesinde Ren geyiği, donmuş ovalarda mamut, çayırlıklarda yaban geyiği ve at, tropik bölgelerde domuz, maymun ve kertenkele avladılar.

Alet çantaları, karşılaştıkları zorluklara göre değişiklik gösteriyordu. Basit el baltaları ile taş parçaları yerine çeşit çeşit “kesiciler” –boyu eninden

daha uzun olan ve özel olarak hazırlanmış prizmatik damarlardan vurarak yontulmuş keskin ağızlı taş aletler- ürettiler. Yine, elbise ve barınaklarını da koşulların gerektirdiği gibi yaptılar. Isınmak, yemek pişirmek ve korunmak amacıyla ateşi kullandılar. Avladıkları hayvanların sanatsal resim ve heykelciklerini yaptılar. Her şeyden öte, deneme ve icat yapıyorlardı. Başarılar paylaşıyor ve kopya ediliyordu. Kültür durağan olmayıp, aksine değişken ve birikimli bir nitelik arz ediyordu. *Homo sapiens*, çevreyle ilgili zorluklara yeni yapma yöntemleriyle karşılık veriyor ve öğrenilen dersler, giderek büyüyen bilgi ve yapabilme-bilgisi [*know-how*] havuzunun parçası haline geliyordu. Çevre koşulları değiştiğinde biyolojik evrim geçiren ya da ölüp giden modern insanların aksine daha iyi barınaklar, daha sıcak tutan elbiseler ve daha keskin aletler geliştirerek çözümler buluyorlardı. Doğa ile kültür etkileşime giriyor, bu etkileşim sayesinde insanlar, geçimlerini sağlama konusunda giderek kendilerini geliştiriyorlardı.

Bazı yerlerde, *Homo sapiens* ile ilk insanlar bir süreliğine bir arada yaşadılar. Yaklaşık 40 bin-30 bin arasında, Avrupa'da hem modern insanlar hem de Neandertaller bulunuyordu. Türler arasında bir ölçüde karışma - dolayısıyla toplumsal etkileşim- olduğuna dair deliller var ama resmin geneline bakıldığında, türlerden birinin yavaş yavaş diğerinin yerini aldığını görüyoruz. Neandertallerin soyu nihayetinde tükendi; iklim değişir, *Homo sapiens* nüfusu artar ve bütün insangillerin yaşamlarının bağlı olduğu büyük av hayvanları aşırı avlanırken, ne bu koşullara uyum sağlayabildiler ne de diğer türle rekabet edebildiler.

Taş alet teknolojisi, bu türün yerinden edilmesini gölgede bıraktı. Neandertal fosilleri, Mousterien taş parçalarıyla bağlantılıdır. Kro-Magnon fosiller (Avrupa arkeolojisinde *Homo sapiens* kalıntıları), çeşitli ve gelişmiş Orinyasyen kesicilerle bağlantılıdır. Bu terimler, arkeolojik kayıtlarda kabul edilmiş iki alet yapma geleneğini yansıtır. Ama hepsi bu kadar da değil. Farklı ve dinamik olan bu yeni kültür, zamanla mızrak atıcılar, zıpkın ve ok üretti. Köpekler evcilleştirilerek avda kullanıldı. Neandertaller besin zincirinin en tepesindeydi ama yeni gelenler onları kazanmaları mümkün olmayan bir "kültürel silahlanma yarışı"na zorladı.

İngiltere Cheddar Boğazı'nda bulunan Gough Mağarası, klasik bir *Homo sapiens* mekânıdır. Burada insan kalıntıları, hayvan kemikleri, binlerce taş alet, kemik ve boynuzdan yapılmış el yapımı nesnelere bulundu. Yaklaşık 14 bine ait olan bu bulgular, at avcısı bir topluluğa aitti. Barınak olarak kullanılan mağara, yaban atı ve geyik sürülerinin düzenli olarak geçtikleri boğaza bakan, elverişli bir gözetleme noktasıydı. Buradaki *Homo sapiens* topluluğu oldukça özel bir ekolojik yaşam alanına uyum sağlamıştı: Son büyük buzlaşmanın ikinci yarısı boyunca vahşi hayvanların göç yolları üzerinde yer

alan doğal bir geçit. Alet yapımının başladığı 2,5 milyon yıl önce ile ykl. 10 bin yıl arasındaki dönem Eski Taş Devri ya da Paleolitik Dönem olarak bilinir. Bu devrin son evresi olan Üst Paleolitik Dönem, *Homo sapiens*'in dönemidir ve önceki evrelerden devrimci bir kopuşu temsil eder. Üst Paleolitik Devrim hem biyolojik hem de kültürel. Yeni bir süper-insangiller türü Afrika'dan çıkmış ve dünyanın dört bir yanına yayılmıştı. Bu ilk küreselleşme sırasında tür, çok sayıda ayrı "kültür" –alet repertuvarları, çalışma yöntemleri, toplumsal âdet ve ritüeller– yaratarak farklı çevre ve fırsatlara uyum gösterdi.

Ama ykl. 10 bine gelindiğinde bir sorun ortaya çıktı. İnsangillerin çok başarılı olması, büyük av hayvanlarının soyunu tüketiyordu: Mamutlar, dev geyikler ve yaban atları, soyları tükeninceye kadar avlandılar. Aynı zamanda yeryüzü ısınıyor ve açık ovalar ortadan kaybolarak yerlerini yeniden canlanan ormanlara bırakıyorlardı. Üst Paleolitik Dönem dünyası çıkmaza girmişti. Mevcut geçimini sağlama biçimi, artık hayatta kalmayı güvence altına alamıyordu. *Homo sapiens*, çetin bir evrimsel uygunluk sınavıyla karşı karşıya idi.

Tarım Devrimi (ya da Erken Neolitik Dönem)

20 bin yıl kadar önce son buzullaşmanın buzları erimeye başladı. MÖ 8 bin tarihlerinde dünyanın sıcaklığı, bugünküne yakın düzeylerde istikrar kazandı. MÖ 5 bin civarına geldiğimizde dünya bugünkü halini almıştı. Örneğin Avrupa, yükselen deniz seviyesinin kara köprülerini yarıp geçerek Baltık Denizi, Kuzey Denizi ve Karadeniz'i suyla doldurmasıyla şekillenmiş oldu. Sonuç, dünyadaki insanlar için yavaşça gelişen bir ekolojik krizdi. Kuzey'de açık tundraların yerlerini sık ormanlara bırakması, avcılarının hedefi olan av hayvanı miktarını yaklaşık %75 oranında azalttı. Orta ve Batı Asya'da kriz çok daha ağırdı: İklim değişikliği geniş alanları çöle dönüştürürken, canlı yaşamı giderek nemli yüksek bölgelere, nehir boylarına ve vahalara sıkıştı.

Bu ilk kez olmuyordu. 2,5 milyon yıl süren Buzul Devri'nde buzullar birçok kez ilerleyip geri çekilmişti. Bu sefer farklı olan, ısınan dünya belasıyla yüz yüze gelen insangillerin kimliğiydi. *Homo sapiens*, hem düşünsel hem de kültürel bakımdan ekolojik krizle başa çıkma konusunda atalarından çok daha iyi donanıma sahipti.

Kuzeyin ormanlık yerlerinde insanların çoğu, yiyeceğin bol ve çeşitli olduğu nehirlere, göllere, deltaalara, nehir ağızlarına ve deniz kıyılarına yerleşmişti. MÖ 7500 dolaylarında Yorkshire'daki Star Carr, her yıl bahar sonu ile yaz boyunca kullanılan mevsimlik bir kamp alanıydı. Burayı kullanan Mezolitik Dönem (Orta Taş Devri) insanları, sığır, Kanada geyiği, alageyik,

karaca ve yaban domuzu (keza ağaç sansarı, kızıl tilki ve kunduz gibi daha küçük hayvanları) avlıyorlardı. Sinsice yaklaşıma ve pusu kurup avın iyice yakına gelmesini bekleme, tercih ettikleri yöntemdi. Kazıyıcılar, deliciler ve diğer taş edevatın yanı sıra boynuzdan yapılmış dikenli mızrak başları da alet takımları arasında bulunuyordu.

Star Carr insanları, oldukça rahat bir yaşam sürüyorlardı. İncelikli avlama-toplama teknikleri, sulak ve ağaçlık arazinin yeni besin kaynaklarından faydalanmalarını mümkün kılıyordu. Ama Asya'nın kurak bölgelerinde daha radikal bir şey gerekiyordu: Yeni yiyecek toplama biçimleri değil, yiyecek üretimi.

Avcılar, uzun süredir kurbanlarıyla ortak yaşam [*simbiyotik*] ilişkisi içindeydiler. Avları için ağaçsız alanlar yarattılar, onların hareketlerini yönlendirip besin sağladılar, yırtıcıları uzaklaştırıp gençleri öldürmekten sakındılar. Yakınlarında bol miktarda av hayvanı bulundurmaları onların çıkarına idi. Avcılıktan hayvancılığa (evcilleştirilmiş hayvanların otlaklarda yetiştirilmesine) geçiş kademeli ve sorunsuz olabilirdi.

Bitkilerin, tohumlardan çıkıp büyüdüğü gözlemlenerek anlaşılabilir. Dolayısıyla, bitkileri hasat etmek için insanların tohum ekmek zorunda olduklarını anlamaları öyle devasa bir adım değildi. Ama bir seçime işaret ediyordu –ki bunun illa da hoş bir seçim olduğu söylenemez. Çiftçilik sıkı çalışmayı gerektiriyordu: Uzun süren, sürekli tekrarlanan, insanın belini büken –araziyi temizlemek, toprağı belleyip çapalamak, tohumları serpmek, zararlı otları temizlemek, haşaratı öldürmek, tarlaları sulamak ya da fazla suyu boşaltmak, ekini biçmek; üstelik bunları, bitmek bilmeyen kuraklık, sel baskını ve mahsulün mahvolması tehlikesine rağmen yapmak zorlu bir çalışma demektir. Aynısının her yıl bıkip usanmaksızın tekrar yapılma zorunluluğı da düşünülünce çiftçiliğin pek de ideal bir seçenek olduğu söylenemez. Avlanma ve balık tutma, toplama ve leş yiyicilik çok daha kolaydır.

Bu nedenle Tarım Devrimi, insanların kendi tarihlerini yapmalarının bir örneğidir, ama kendi seçtikleri koşullarda değil. Doğal besin kaynaklarının tükendiğı, giderek kuraklaşan bir arazide başka çareleri olmadığından, insanlar toprağı işlemek ve hayvan yetiştirmek gibi ağır bir işi yapmaya mecbur oldular. Örneğin, modern Ürdün'de Petra yakınındaki El-Beidha, MÖ 6500'lerde Erken Neolitik Dönem (Yeni Taş Devri) çiftçi topluluğuna ev sahipliğı yapmıştı. Taş, kereste ve çamurdan yapılmış “koridorlu” evlerde birlikte yaşıyor, un elde etmek için eyer şekilli el değirmenlerinde (bu şekildeki öğütme taşlarında) buğday dövüyor, aralarında ok başlarının, bıçakların, kazıyıcıların da bulunduğu çakmak taşı parçalarından yapılmış çok sayıda ve çeşitli aletler üretiyorlardı.

Coğrafya ve iklim, insanın maharetiyle etkileşime girerek farklı yerlerde farklı ekonomiler ortaya çıkardı. Batı ve Orta Asya’da çiftçiliğin gelişmesi, kısmen buraların daha kurak olması ve besin kaynakları üzerindeki baskının daha fazla olması, kısmen de ehlileştirilmeye uygun temel türlerin yabancı çeşitlerinin –arpa, emmer buğdayı, sığır, koyun ve domuzlar– mevcut olması yüzündendi. Ama iklim değişikliği küresel bir olguydu ve çiftçilik, birbirinden oldukça uzak yerlerde farklı zamanlarda bağımsız olarak keşfedildi. Örneğin, Dağlık Papua Yeni Gine’de Neolitik ekonomi, şeker kamışı, muz, kabuklu yemişler, kulkas, otlar ve yeşil sebzeler temelinde MÖ 7 bin dolaylarında gelişti. Avrupa’nın ilk çiftçileri, MÖ 7500–6500 arasında Ege Denizi’ni aşarak doğu Yunanistan’a gelen Asyalı öncülerdi. Yanlarında “Neolitik paket” getirmişlerdi –tarım ürünleri ve evcilleştirilmiş hayvanlar; kalıcı yerleşim yerleri ve kare evler; iplik eğirme ve dokuma; çapa, orak ve keskin baltalar; çanak-çömlek ve öğütücü taşlar; bereket tanrıçalarını temsil eden, seramik “Venüs” ya da “şişman kadın” heykelcikleri. Tüm bunlar, belirgin biçimde “Asyalı” DNA’sı taşıyan insanların mezarlarının yanı sıra bir yanda birdenbire ortaya çıktı.

Çiftçiliğin yayılması binlerce yıl sürdü; şimdi bile genelleşmiş değildir. Yaklaşık MÖ 7500’den beridir avcılık-toplayıcılık, hayvancılık ve toprağı işleme bir arada var olmuştur. Birçok Erken Neolitik Dönem topluluğu, bunların her üçünü de içeren karma bir ekonomiye sahipti. Diğerleri, çiftçiliğe bütünüyle karşı çıktılar. Çiftçiliğin Balkanlar’dan, Macar Ovası’nı aşırp Kuzey ve Batı Avrupa’ya yayılması yaklaşık MÖ 5500’den sonra oldu. Orada bir kez daha bekledi. Mezolitik Dönem’de Baltık Denizi, Kuzey Denizi kıyılarında, Atlantik’in sahil kesimlerinde ve Britanya Adaları’nda yaşayan avcılar binlerce yıl süresince değişimin dışında kaldılar. Sonra, MÖ 4300–3800 arasında onlar da Neolitik Dönem’e geçtiler. Avustralya Aborjinleri ve Kalahari Bushmenleri gibi bazı topluluklar, avcı-toplayıcı ekonomiyi yakın zamana kadar sürdürdüler.

Çiftçilik her zaman gönülsüzce yaklaşılabilir ama bir kez başladıktan sonra geri dönüşü yoktu. Çiftçilikle arazi çok daha yoğun kullanıldığından, avcılık-toplayıcılığa göre çok daha büyük bir nüfusu destekleyebiliyordu. Bu, çiftçilerin çalışmayı bırakması durumunda ait oldukları toplumun açlıktan öleceği anlamına geliyordu, çünkü artık yaban hayatta varlığını sürdüremeyecek kadar çok sayıda insan vardı. İnsanlık, kendi başarısını yüzünden zorlu çalışma koşullarına esir olmuştu. Yaklaşık olarak MÖ 5 bine gelindiğinde, (arkeologların *Linearbandkeramik* kültürü dedikleri) Neolitik Dönem çiftçileri, Avrupa’nın büyük bir kısmına yerleşti. Uzunluğu 30–40, genişliği 5 metreyi bulan, ağaçtan yapılmış iki ya da üç düzine uzun evden müteşekkil köylerde yaşıyorlardı. Bu evleri inşa etmek, ortaklaşa ça-

bayı gerektiriyordu. Evlerden her biri, bir geniş aile grubuna barınak sağlıyordu. Ne evlerde ne de mezarlarda, toplumsal eşitsizliğin izlerine rastlanırdı; herkesin yeteneği ölçüsünde eşit temelde katkıda bulunup tükettiği varsayılabilir. Yani Erken Neolitik Dönem toplumunda ne sınıfsal bölünmeler ne de çekirdek aileler vardı. Bunların “doğal” olması söz konusu değildir. Avcı-toplayıcılar gibi ilk çiftçiler de, Karl Marx ile Friedrich Engels’in dedikleri üzere “ilkel komünistler” idiler.

Ama bu bir kıtlık komünizmiydi. Erken dönem tarımı savurgan idi: Toprak temizleniyor, ekilip biçiliyor, verimsiz hale geldikten sonra terk ediliyordu. Toprağı “yaşam dolu” tutacak nadasa bırakma ve gübreleme henüz yaygın bir uygulama değildi. Nüfus arttıkça, ulaşılabilir ve işlenebilir toprak da tükenmeye başladı. Erken Neolitik Dönem ekonomisinin bu çelişkileri çok geçmeden savaşları doğurdu.

Savaşın ve Dinin Kökenleri

Yarısı çocuk, 34 kişinin cesetleri 3 metre genişliğinde bir çukura atılmıştı. Yetişkinlerden ikisi okla kafasından vurulmuştu. Aralarında çocukların da olduğu yirmisi sopayla dövülerek öldürülmüştü. Arkeologlar, buranın bir katliam yeri olduğundan eminler. Güneybatı Almanya’daki Talheim ölüm çukuru, MÖ 5 binlerin Erken Neolitik Dönem dünyasıyla ilgili ürkütücü bir gerçeği açığa çıkarıyordu: İnsanlar savaşmaya başlamıştı.

Başlangıçta savaş yoktu. Eski Taş Devri boyunca, 2,5 milyon yıl süresince küçük insangil grupları, avcılık-toplayıcılık ve leş yiyiciliği yaparak, yiyecek peşinde yeryüzünü dolaştılar. Birbirleriyle nadiren karşılaşıyorlardı; herhangi bir çatışma olması daha da nadirdi. Ama daha sonra, insan sayısı arttıkça, ara sıra kaynaklar için anlaşmazlıklar yaşandı. Mağara resimleri, avcılarının okla yalnızca hayvanları değil, kimi zaman birbirlerini de vurduklarını gösteriyor. Ama bu, bildiğimiz anlamda savaş değildi. Savaş, karşıt gruplar arasında yaşanan geniş çaplı, uzun süreli ve örgütlü şiddet demektir. MÖ 7500 civarında başlayan Tarım Devrimi’nden önce savaşa dair bir delil bulunmuyor.

Çiftçilik, avcılığa nazaran yiyecek elde etmenin çok daha etkin bir yolu olduğundan, Yeni Taş Devri’nde nüfus önemli ölçüde arttı. Paleolitik Dönem fosilleri yüzlerle ifade edilirken, Neolitik Dönem iskeletlerinin sayısı on binleri bulur. Ama sorun tam da burada yatıyordu. Teknik basit, üretkenlik düşük, üretim fazlası sınırlıydı. İnsanlar, mahsulün çürümesi, hayvan hastalıkları ve olumsuz hava koşulları gibi doğal felaketlerin etkisine açık bir halde, açlığın eşliğinde yaşıyorlardı. Kıtlık, açlık ve ölüm belaları, Erken Neolitik Dönem çiftçi topluluklarının yakasını bırakmıyordu.

Sorun, Erken Neolitik Dönem ekonomisinin başarısından kaynaklanıyordu, çünkü nüfus durmaksızın büyürken toprak sınırsız değildi. Toprağın azalan besleyici kaynakları yenilenmedikçe, bakir doğadan yeni tarlaların koparılıp alınması gerekiyordu. Nüfus büyüdükçe mevcut köyler herkesi besleyemiyor ve öncü gruplar, yeni yerleşim yerleri bulmak için ayrılıyorlardı. İlk yerleşim yerleri yakınındaki son bakir doğa parçaları da kullanılıncaya, savurgan Erken Neolitik Dönem ekonomisi sınırlarına erişmiş oldu. Toprak açlığı ve yiyecek kıtlığı, komşu grupları çatışmaya sürükleyebilirdi.

İlk çiftçiler, zor zamanlarda savunacak ortak [*komünal*] mülkiyete sahiptiler –tarlalar, hayvanlar, ambarlar, kalıcı evler. Bu yoksulluk-mülkiyet, kıtlık-fazlalık bileşimi, ilk savaşların asıl nedeniydi. Açlık çekenler, komşularının buğdayını ve koyununu gasp ederek karınlarını doyurabiliyorlardı. Talheim ölüm çukuru, böyle bir ilkel mücadeleye tanıklık etmiş gibi gözüküyor.

Ama eğer savaş yapmak istiyorsanız, savaşçılara, müttefiklere ve savunma amaçlı çalışmalara ihtiyacınız olur. Bunlardan daha fazlasına sahip olan gruplar, diğerlerini yenecektir. Artıklarını savaş sanatına yatırırlar, diğerlerine egemen olacaktır. Arkeologlar örneğin Britanya’da Neolitik Devrim’in başlamasından sadece birkaç yüz yıl sonra, MÖ 3500 civarını ilk savaşların tarihi olarak görüyorlar. Tepebaşlarında, büyük geçitli kamplar kuruldu. Wiltshire’da bulunan, eşmerkezli üç tümsek ve hendek halkasıyla çevrelenmiş Windmill Tepesi, 15 adet futbol sahası büyüklüğündedir. Muhtemelen siyasi toplantılar, dinî ayinler ve savunma amacıyla kullanılıyordu. Burası yeni bir düzeni, farklı köylerden insanları tek bir kabile yönetimi altında birleştiren bir düzeni simgeliyordu. Aynı zamanda insanlar, anıtsal taş levhalar ile toprak yığınlarından oluşan ortak mezarlara gömülüyordu. Wiltshire’daki West Kennet uzun höyüğünün uzunluğu 100, genişliği 20 metredir. İnşa edilmiş tarzıyla insanı etkileyen bu yer, bölgesel hâkimiyetin bir ifadesiydi. Bu ihtiyacın hissedilmesi, denetimin rakipsiz olmadığını gösterir.

Windmill Tepesi gibi geçitli kamplar ibadet yerleriydi; West Kennet gibi uzun höyükler anıtmezar olarak kullanılıyordu. Erken Neolitik Dönem’in daha büyük yönetim birimlerini birbirine bağlayan şey, ortak inanç ve ritüeldi. Büyü ve din yeni işlevler üstlenerek, bölgenin ve kıt kaynakların denetimi konusunda diğer gruplarla daha iyi rekabet edebilecek, daha güçlü toplumsal gruplar yaratmanın mekanizmaları haline geliyordu.

Büyü (isteğinizi taklitle elde etme girişimi) ile dinin (aynı şeyi daha büyük güçlere yalvararak yapma girişimi) uzun bir tarihi vardır. Üst Paleolitik Dönem avcılarını, yaşadıkları mağaraların karanlık derinliklerinde duvarlara av hayvanlarının resimlerini çiziyorlardı. Tarih öncesi aklına göre bir sim-

ge, resmedilmiş bir imge öyle gözüküyor ki gerçekliği, geleceğe ait bir avı çağırıyordu. Yalnızca sanatla değil, dans, müzik ve kişisel süs eşyaları aracılığıyla da büyü yapılıyordu. Koreografik bir hareket, ritmik bir gürültü ve bir kostüm, ortak arzu ve umutları içinde taşıyordu. Ayın sonunda fiziksel heyecanla dolan avcılar, tazelenmiş bir özgüvenle kaldıkları yerden yiyecek aramaya devam ediyorlardı.

İnsan grubu (uyumu, doğurganlığı ve hayatta kalması) da bir kült meselesiydi. Totemcilik, büyü ile dinin ilkel bir alaşımıdır: İnsan grubunu bir hayvanla özdeşleştirerek, grubun esenliğini güvenceye almak için o hayvanı kutsal sayar. Atalara tapınma da aynı ölçüde eskidir: Ölü akrabaları, yaşayan nesilleri korurcasına onların üzerinde dolanan müşfik ruhlar olarak görür. Ama tam teşekküllü din, ilahlara tapınmayı içerir –güneş, ay, toprak ana. Yabancılaşma –doğa üzerinde denetimin olmaması– böylece en gösterişli ifadesini bulur. İnsanlar, işe yarayacağını düşündükleri şeylere yalvararak (dualar) ve rüşvet vererek (kurban ve adaklar), denetleyemedikleri güçlerden kendilerini korumaya çalışırlar.

İlk din biçimleri (totemcilik, atalara tapınma, güneş, ay ve yeryüzü kültürleri), daha sonraki kültürlerde “fosilleşmiş” olarak yaşadı. Bugün bildiklerimizin çoğu bunlardan türemiştir. Eski Atina’da dişi ayı kılığında dans eden genç kızlar, Yunanların vahşi doğa tanrıçası Artemis’e tapınırlardı. İtalya’da kırsal kesimde yaşayanların tanrısı Lupercus’a, bir mağarada oruç tuttuktan sonra keçi postu giyip şehrin etrafında yarışa tutuşan Eski Roma’nın genç soyluları tapıyordu.

Din, kabile yönetimleriyle ayrılmaz şekilde iç içe geçtiği Erken Neolitik Dönem köylerinde yeni bir anlam kazandı. Toprak rekabeti ve bu uğurda yapılan savaşlar, küçük grupları daha büyük birimler içinde güvenliklerini sağlama almaya itti. Ortak totemlere, atalara ve ilahlara tapınmak, yeni toplumsal kimlikler yarattı. Paylaşılan inançlar ve ritüeller, dayanışmayı güçlendirdi. Ama sonuç, rakip gruplar arasında kanlı çatışmalar olabiliyordu. Gloucestershire’da bulunan Crickley Hill’deki Erken Neolitik Dönem geçitli kampı saldırıya uğramış ve yakılmıştı. Kampın etrafında 400’den fazla çakmak taşından ok ucu bulunmuştu. Erken Neolitik Dönem uzun höyüklerinde bulunan ölülerin çoğu, ok, sopa, kazma, balta ya da taşla öldürülmüştü.

Organik kalıntılardaki karbon-14’ün bozunmasına dayanan radyokarbon saptamalar ile Bayesci istatistik bileşimi, bu olayların ne zaman yaşandığıyla ilgili yeni deliller ortaya çıkarmıştır. Geçitli kamplarla uzun höyüklerin inşası ve kitlesel kıyımların baş göstermesi hemen hemen eş zamanlıdır. Britanya’da yaklaşık olarak MÖ 3700–3400 arasında (bölgesel hâkimiyete, kabile gruplarına, büyük ölçekli ayinsel törenlere ve savaş haline dayanan) yeni bir düzen kuruldu. Bu düzen, savaş ağaları ile yüce

rahiplerden meydana gelen yeni bir toplum katmanını güçlendirdi. Zaman içerisinde bunlardan yönetici sınıf ortaya çıkacaktı.

Geç Neolitik Devrim

Çözünsüz çelişkilerle boğuşup duran Erken Neolitik Dönem ekonomisi yenilgiye mahkûmdu. Teknik ilkeldi ve israfa yol açıyordu. Toplum, doğal afetleri ve zorlu zamanları atlatmasını sağlayacak yedek kaynaklardan yoksundu. Eski araziler tükenip nüfus büyüdükçe bakir topraklar giderek azalmıştı.

Savaş, bu çelişkilerin bir ifadesiydi. Bazı gruplara, başkalarının mallarına el koyarak yoksulluktan kurtulmanın yolunu açıyordu. Ama bu çözüm değildi, çünkü üretkenliği artıracak hiçbir şey yapmıyordu; tek yaptığı şey, toprak, hayvan ve tahıl depolarından oluşan mevcut refah kaynaklarını yeniden bölüştürmekti.

Homo sapiens'in tanımlayıcı karakteristiği yaratıcılıktır. Modern insanlar, yeni alet ve teknikler geliştirerek, karşılaştıkları zorluklara göğüs germeye çalışırlar. Onlar, şartlara uyum sağlamıştır. Kültürel yenilik sayesinde gelişip serpilirler. Tarım, taşımacılık ve alet yapımı alanlarındaki devrim niteliğinde gelişmeler, Erken Neolitik Dönem'in ekonomik açmazını ortadan kaldırdı.

Çapaya dayalı “bahçeciliğin” (küçük bostanların işlenmesi) yerini sabana dayalı “tarım” (arazilerin sürülmesi) aldı. Öküzün çektiği saban, çiftçilerin daha büyük arazilerde çalışmasına, toprağı yarıp besleyici kaynaklarını ortaya çıkarmasına izin verir. Çekme gücünden faydalanılan hayvanlar, toprağı gübrelemek için gereken gübreyi de üretirler. Sulama sistemleriyle kurak topraklara su taşındı. Çiftçi topluluklarının bentler, kanallar ve savaklar ağı kazıp yapmak, onarmak ve işletmek üzere aralarında örgütlenmeleri, düzensiz yağış riskini azaltarak verimli toprağın sürekli işlenmesini sağladı. Öte yandan drenaj [akaçlama] düzenekleriyle bataklıklar araziye dönüştürüldü ve daha önce hiç ekim yapılmamış yerlerdeki besince zengin topraklar tarıma açıldı. Yine, hem kanalları kazmak hem de temiz tutmak için toplumsal emek gerekiyordu.

Gerek tekerleğin icadı, gerekse yük hayvanlarının (öküz, eşek, at ve deve) üretilip yetiştirilmesi, kara taşımacılığını dönüştürdü. Artık yükler, insanın taşıyabileceği ya da kızakla sürükleyebileceği miktarla sınırlı değildi. Yelken sayesinde su taşımacılığı da dönüşüm geçirdi. Bu alanda rüzgâr gücü, kürekçilerin kas gücünün yerine geçti (ya da onu destekledi).

Taştan, kemikten ve ağaçtan yapılan aletlerin kullanımı sınırlıydı. Bunlara ancak ufak ufak yontularak şekil verilebiliyordu. Kırıldılar mı atıl-

maları gerekiyordu. Bunlarla karşılaştırıldığında büyüğü gözüken madenleri eritmek, karıştırmak ve saymakla bitmeyecek biçimde kalıba dökmek mümkündü. Soğuyunca katılaşıyor, sert ve dayanıklı hale geliyorlardı. Üstelik israf da söz konusu değildi: Hurda madenler hiç durmadan yeniden dönüştürülebiliyordu.

İlk işlenen maden olan bakır, bir süre sonra daha sert alaşımlar elde etmek için diğer madenlerle karıştırıldı. MÖ 3 bine geldiğimizde, kalayla karıştırılarak tunç [*bronz*] elde edildi. Takip eden iki bin yıllık dönemde, silah, süs eşyaları ve itibar kazandıran maddelerin yapımında tercih edilen malzeme tunç olacaktır.

Maden işleme teknolojisi yepyeni bir şeydi. Seramik teknolojisi zaten vardı ama çömlekçi çarkının kullanılmaya başlamasıyla o da hızla gelişme gösterdi. Kullanışlı bir kap (arzu edilirse bunun daha iyi kalite ve bezemeli olanı) kısa bir sürede çarkta biçimlendirilebiliyor, kil yumak ya da tabakalarından tek elle kalıba dökülebiliyordu.

Velhasıl, yaklaşık olarak MÖ 4 bin–3 bin arasında gerçekleşen bir dizi yenilik, Batı Asya’da çiftçilerin çalışmasını dönüşüme uğrattı. Sulama ve drenaj yoluyla kazanılan toprağı sabanla işlemek daha kolaydı; düzenli gübrelemeyle verimi artırılıyordu. Dökümcüler el yapımı eşyaları çeşitlendirirken, çömlekçiler de çarkları kullanarak daha fazla sayıda ve daha iyi kaplar yapıyorlardı. Yük hayvanları, tekerlekli taşıtlar ve yelkenliler, ağır yüklerin hareket ettirilmesine ve malların ticaretinin yapılmasına olanak veriyordu.

Her ne kadar yeni fikirlerin birçoğu Batı Asya’da ortaya çıktıysa da, bazıları başka yerlerden alınmıştı. Orta Asya’nın bozkır göçebeleri, atı evcilleştiren ve at arabalarını ilk yapan insanlar olabilirler. Avrupalı dökümcüler, mesleklerinde en önde yer alıyorlardı. İyi fikirler çok geçmeden rağbet görür. Geç Neolitik Dönem’in gelişmiş çiftçilik yöntemleri, Batı Asya’dan hızla Avrupa’ya yayıldı. Ücra bölgelerde, daha geç tarihli bağımsız bir gelişme vardı. Örneğin Çinliler, el arabasını, yamaçlara teras yapmayı bulmuş, zahmetli bir iş olan pirinç fidelerinin ekim ve dikimine öncülük etmişlerdi.

Yeni teknikler, toplumsal değişimi getirdi. Erken Neolitik Dönem’in düşük teknoloji ekonomisi, uzmanlaşmış emeği gerektirmiyordu: Üretime herkes katılıyordu. Geç Neolitik Dönem’in, Kalkolitik Dönem’in (Bakır Devri) ve Tunç Devri’nin ileri teknoloji dünyası, çeşitli uzmanların varlığına bağımlıydı. Saban, yük arabası ve tekne yapmak için vasıflı marangozlara ihtiyaç vardı. Çömlekçiler, çiftlik ürününden pay karşılığında çarkla şekil verdikleri kapları seri olarak üretiyorlardı. Dökümcüler, eritme ve demirciliğin sırlarını öğrenmek için uzun süre çiraklık yapıyorlardı.

Uzmanlaşma, emeği aile yurdundan koparıyordu. Tüccarlar, bakır, obsidiyen, lav taşı, süs kabukları ve yarı kıymetli taşlardan oluşan değerli yükleriyle uzun mesafeler gidiyorlardı. Tarih öncesi dönemin birçok zanaatkârı, tıpkı ataları gibi gezgindi; köyden köye gidip becerilerini satıyorlardı. Sonuçta, aile, klan ve kabile bağları zayıfladı. Akrabalığa dayalı toplumsal ilişkilere ilaveten artık himayeye ve ticarete dayanan yeni ilişkiler ortaya çıkmıştı.

İkinci bir tarım devrimi –‘Geç Neolitik Devrim’ olarak adlandırılabilen şey (devrimden çok radikal yeniliklerin yavaş bir birikimiydi)– ekonomiyi dönüştürdü ve toplumsal düzeni altüst etti. Çapa ve geçici bahçe arazisi yerini sabana ve sulanmış-gübrelenmiş tarlaya bıraktı. Bundan ötürüdür ki anaerkil, aile temelli ve eşitlikçi topluluklar, yeni otorite ve hiyerarşi anlayışlarıyla dönüşüme uğradılar.

İnsanlığın yarısını oluşturan kadınlarla ilgili sonuçlar, Geç Neolitik Devrim’in bu yönünü daha ayrıntılı olarak ele almamızı gerektirecek kadar ciddiye.

Kadınların Ezilmesi

“Analık hukukunun yıkılması, kadın cinsin dünya çapında tarihsel önem taşıyan yenilgisiydi.” Friedrich Engels, Neolitik Dönem’de ataerkilliğin kuruluşunu işte böyle betimledi. Bunun, “devrim”den hiç de aşağı kalmayan bir şey olduğu (“insanlıkça o zamana dek yaşanmış en belirleyici şeylerden biri” olduğu) düşüncesindeydi.

Engels, bu konuda kaleme aldığı *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (1884) adlı yapıtında, yeni antropolojik incelemelerden, özellikle de Johann Bachofen’in (analık hukukuna ilişkin) ve Lewis Morgan’ın (Kuzey Amerikalı İrokua halkına ilişkin) incelemelerinden yoğun olarak yararlandı.

İki sezgi kritik önemdeydi. Birincisi, hem arkeolojik hem de antropolojik kanıtlar, ataerkilliğin her zaman var olmadığını açıkça gösteriyordu: Ataerkillik, insanın toplumsal gelişiminin belirli bir aşamasında belirmiş ve önceki, daha anaerkil örgütlenme biçimlerini alaşağı etmişti. İkincisi, ataerkilliğin yükselişi, daha geniş ekonomik, toplumsal ve siyasal gelişmelerden kaynaklanmış gibi görünüyordu. Engels’in kitabın başlığında anıştırdığı üzere, aile, özel mülkiyet ve devlet, bir paket olarak ortaya çıktı.

En erken zamanlardan beri, insan gruplarının hayatta kalması ve palazlanması için, ekonomik emek sunacak ergenlerin ve genç erişkinlerin kesintisiz olarak teminine gerek vardı. Bunu sağlamak için, genç kadınlar, yaşamlarının büyük kısmını ya gebe olarak ya da bebek emzirerek geçirmek zorundaydılar, çünkü ölüm oranları yüksekti. Ama Paleolitik yiyecek

toplama ve Erken Neolitik çapalama işleri, gebelikle ve çocuk bakımıyla birlikte yapılabilirdi. Bu nedenle, avcı-toplayıcı ve erken tarımcı topluluklarda, kadınlar erkeklerden biraz farklı roller üstlenmelerine karşın, eşit konumda bulunuyorlardı. Cinsiyete dayalı bir iş bölümü vardı ama kadınların ezilmesi söz konusu değildi. Erkekler avcılık, kadınlar ise toplayıcılık yapıyordu ve kamp yeri taşınacağı ya da ekim için yeni bir alan açılacağı zaman, konuyu herkes tartışıyordu.

Modern biçimiyle çekirdek aile yoktu. Erken Neolitik uzun evlerde geniş aileler barınıyordu. Anlaşıldığı kadarıyla, grup evliliği yaygındı. Anaysel ikamet (erkekler ile çocukların, annenin ailesiyle yaşaması) ve anasoyluluk (aile aidiyetinin kadın tarafını izlemesi) olağandı.

Bachofen'in "analık hukuku" sözüyle anlatmak istediği budur. Çocuğun analık durumu her zaman bilinir; doğuran ve süt veren, annedir. Evlilik, tek eşlilik ve evlilik dışı cinsel ilişki konusunda, babanın kimliğini kesinleştirmeye yönelik katı kuralların olduğu toplumlarda bile, babalık durumu daha sorunludur. "Babalık hukuku"nu geçerli kılmak için, erkeklerle kadınlar arasındaki ilişkilerin özenle tasarlanıp ayarlanması ve düzenlenmesi gerekir.

Erken insan toplumlarında (Marx'ın ve Engels'in "ilkel komünizm" dedikleri koşullarda), babalık pek az önem taşıyordu. Toplumsal örgütlenme büyük çeşitlilik göstermesine karşın, insanların büyük, gevşek, coğrafi olarak dağınık "kabileler" şeklinde örgütlendikleri ve daha küçük, daha sıkı, daha yoğun "klanlar" şeklinde alt bölümlere ayrıldıkları oldukça genel bir örüntü vardı. Evliliklerin, tipik olarak kabile içinden ("iç evlilik"), ama klan dışından ("dış evlilik") yapılması beklenirdi. Öyle görünüyor ki, ilk önceleri, bir klana mensup erkekler, başka bir klana mensup kadınlarla evlenirdi. Evlilik yapıldığında, erkek, kadının köyüne taşınırdı. Her şey (oturma yeri, kaynakların denetimi, çalışmanın örgütlenmesi, çocuk yetiştirme) ana merkezliydi.

Erken Neolitik Dönem'de, bu akrabalık sisteminin dayandığı ekonomik süreç, kendi geçimini kendisi sağlayan köyü temel alıyordu. Arkeolog Gordon Childe, cinsiyet açısından bunun olası niteliğini şöyle tanımlıyordu:

Kadınlar tarlaları ekip biçer, tahılı pişirir, iplik eğirir, kumaş dokur ve giysiler üretir, çanak-çömlek yapıp fırında pişirir, birtakım süs eşyaları ve büyümlü şeyler hazırlardı. Erkekler ise belki tarla açar, kulübeleri inşa eder, besi hayvanlarına bakar, avlanır, gerek duyulan aletleri ve silahları imal ederdi.

Dolayısıyla, klan yapısı, analık hukuku ve cinsiyet eşitliği, basit çapa tarımıyla tamamen uyumluydu. En sonunda bu sistemin istikrarını bozan şey, hayvancılık ve saban oldu.

Hayvan (koyun, keçi, sığır, at, deve) sürülerinin bakımı ve güdülmesi, karnı burnunda olan ya da bebek emziren kadınların başa çıkmaları zor olan işlerdi. Tıpkı avcı-toplayıcı toplumdaki erkeklerin serbestçe dolaşabildikleri için avcılığa eğilim göstermeleri gibi, hayvancı toplumdaki erkekler de sürüleri denetim altında tutmaya eğilim gösterdiler. Küçük bahçelerde çapalı ekim-dikim yapılmasıyla karşılaştırılınca, büyük tarlaların sabanla sürülmesi daha ağır, daha uzun süreli ve çoğu zaman köyden epeyce uzakta çalışma gerektiriyordu; sığırların çekme gücünden yararlanılıyor ve uzmanların el becerilerine dayanıyordu, bunların ikisi de erkeklere ait alanlardı.

Bu daha ileri üretim teknolojisi (Geç Neolitik Dönem'in bu başarısı), bir fazlalık ya da artık oluşmasını sağladı. Teknoloji erkeklerin kontrolünde olduğu için, fazlalık da onların kontrolündeydi. Yeni ekonomik sistem, eski toplumsal sistemle çelişkiye düştü. Fazlalığın erkek kontrolünde olması, analık hukukuyla bağdaşmıyordu. Erkek çoban ya da sabancı, emeğinin meyvelerine karısının erkek kardeşlerince el koyulduğunu görmek istemiyordu. Birikim, yani fazlalığa özel olarak el koymanın özel zenginlik yığma olanağı sağladığı gerçeği, onun bu isteksizliğini daha bir pekiştirdi. Bu nedenle, ataerkillik ve özel mülkiyet, akrabalıkla ve komünal üretimle karşı karşıya geldi.

Sürü, saban ve atölye, ataerkilliğin ön koşullarını yarattı. O zaman, ikincil faaliyetler (hepsi de fazlalık üretiminden kaynaklanan faaliyetler), erkek erkini pekiştirdi. Artan fazlalık üretimi, ticaret mallarına ve zanaat ürünlerine talep yarattı. Bunlar için genellikle tam zamanlı çalışma, araç-gereç ya da taşıma yatırımı ve uzun mesafeli hareket gerekliydi. Kadınlar çoğunlukla bu tür çalışmaya girişemezlerdi, çünkü çocuk doğurmanın ve yetiştirmenin getirdiği yük, onları düşük teknolojili, eve yakın ve yarı zamanlı çalışma biçimleriyle kısıtlıyordu. Bu yüzden kadınlar, daha ileri bir tarım toplumunun üretim süreçlerine ve ekonomik fazlalıklarına erişim ve dolayısıyla bunları denetleme olanağından yoksundular.

Fazlalık, savaşın da temelinde yatıyordu (savaşmanın hem kaynaklarını hem de teşviğini sağladı) ve savaşçı, neredeyse her zaman erkekti. Dahası, başarılı savaşın bir sonucu da yağma ve köleleştirmeydi, toplumun kaynakları üzerindeki erkek denetiminin daha bir güçlenmesiydi. İşte bu bağlamda, yalnızca yabancı düşmanlara ve tabi sınıflara karşı bir baskı aygıtı olarak değil, aynı zamanda ataerkil egemenliğin bir aracı olarak tanımlayabileceğimiz devletin (erkeklerin askerî bir güç olarak örgütlenmesinin) embriyonu elbette buradaydı.

Özel mülkiyet, toplumsal sınıflar ve devlet şiddeti bağlamında doğup yükselen ataerkillik, çekirdek ailenin de temeliydi. Kaynaklar üzerinde komünal denetimin yerini zenginliğin özel olarak edinilmesi alınca, anaerkil

akrabalık sistemi kaçınılmaz olarak dağıldı. Topraklar, sığırlar, tahıl ambarları, metal işlemeciliği ve değerli nesnelere üzerinde özel mülkiyet, babanın kendi oğlunu bilmesini gerektiriyordu.

Bunun getirdiği sonuç, tek eşli ya da çok eşli evlilik bağlamında kadın cinselliğinin sıkı denetim altına alınmasıydı. Erkeklerin kölelerle, fahişelerle ve başkalarıyla evlilik dışında cinsel ilişki kurma özgürlüğü devam etti. Kadınlar içinse böyle bir özgürlük yoktu: Bundan böyle onların rolü, erkek mülk sahipleri için meşru çocuk yapmaktı.

Böylelikle, “analık hukukunun yıkılması, kadın cinsin dünya çapında tarihsel önem taşıyan yenilgisi” oldu. Kadınlar, Engels’in sözleriyle, “kölelerin köleleri” haline geldiler (çünkü sonraki bölümde göreceğimiz gibi, bizzat erkeklerin çoğu da sömürülüyordu). Bundan böyle, kadınların sırtına iki kat yük binecekti: Tarlalarda çalışma ve evde hiç bitmeyen işler.

İLK SINIFLI TOPLUMLAR

ykl. MÖ 3000 – MS 1000

İki tanrıçanın eşliğinde Firavun Mikerinos (Menkaura). Kumtaşı (grovak) yontu, Mısır, ykl. MÖ 2500.

Dünyanın ilk sınıflı toplumlari, tanrı, rahip, yargıç ve savaş komutanı görevlerini kendinde toplayan mutlak hükümdarlarca yönetildi.

MÖ 3 bin civarından itibaren dünyanın belli yerlerinde, özellikle Mezopotamya, Mısır, Pakistan ve Çin'in verimli nehir vadilerinde tam gelişmiş ilk sınıflı toplumlar ortaya çıktı. Rahipler, askerî liderler ve devlet görevlileri, konumlarından istifade ederek artıklar üzerindeki kontrolü tekelilerine alıyor, otoritelerini toplumun geri kalanına dayatıyor ve kendi çıkarları doğrultusunda başkalarının emeğini sömürüyorlardı.

Arkeologların Tunç Devri dedikleri bu dönemde madenler silahlara, süs eşyalarına ve ıvır zıvıra şekil vermekte kullanılıyor ama gündelik çalışmanın başlıca araçları taştan, ağaçtan ve kemikten yapılmaya devam ediyordu. Bu nedenle üretkenlik düşük, artıklar küçük ve uygarlığın yayılması sınırlı kalmış; imparatorluklar yükselip çökerken, insanlığın çoğu onların etki alanı dışında yaşamaya devam etmişti.

Tunç Devri seçkinlerinin muhafazakârlığı yüzünden teknik yenilikler, dünya sisteminin merkezinde değil de çevresinde oldu; yaklaşık olarak MÖ bin yılına geldiğimizde bu yeniliklerden biri, eski imparatorlukların devriliş ekonomik bir devrimin başlatılmasına yardımcı olacaktı: Demiri işleme.

İlk Yönetici Sınıf

Tarih öncesi Sümer'in kurulduğu güney Irak'ın Fırat-Dicle Deltası'ndaki topraklar, bataklık ve çölden oluşuyordu. Ama Neolitik Dönem öncüleri, MÖ 3 binlerde mitlere konu olan Cennet Bahçesi'nin gerçek dünyada bir benzerini burada yaratmışlardı.

Bataklıkları kurutup bunlar arasındaki kum yığınlarını suladılar. Bunu yaparak, fevkalade verimli araziler yarattılar. MÖ 2500'e geldiğimizde, bir arpa tarlasının ortalama rekoltesi ekilen tohumun 86 katıydı. Bunu, pişirilmiş kil tabletlere düşülen kayıtlardan biliyoruz. Sümerler, yarattıkları karmaşık, kentli, sınıf temelli toplumun ayrıntılı kayıt tutmayı –özellikle vergi ve diğer harçlarla ilgili kayıtlar– gerektirmesi yüzünden yazıyı icat ettiler.

Eski Sümer kabaca günümüz Danimarka'sı ile aynı büyüklükteydi. Zengin toprakları, işlenmeye başladığı zaman muazzam tarımsal ürün fazlaları sağlayabiliyordu. Bu, köylerde yaşamdan şehirlerde yaşama doğru niteliksel geçişi mümkün kıldı. Sümer, iki dünya savaşı arasında büyük bir ün kazanan tarihçi Gordon Childe'in "Kent Devrimi" dediği şeyi başardı.

Bu devrimin başlıca arkeolojik işaretleri Sümer (ve Ortadoğu'nun diğer yerlerinde bulunan) "höyükleri"dir –binlerce yıllık yerleşim sonucunda oluşmuş, üstü düzleşmiş yapay höyükler. Düzlenmiş, kerpiçten binaları temsil eden toprak katmanları, burada yaşayanların kuşaklar boyu süren hikâyesini anlatır. Bakır Devri köylerinin, MÖ 4. ve 3. binyıllar arasında genişleyerek Tunç Devri şehirlerine dönüştüklerini gösterirler.